

KARTANON NAISET

USKOLLISUUDEN VALA

CHRISTINA
ERIKSON

Minerva

USKOLLISUUDEN VALA

CHRISTINA ERIKSON

USKOLLISUUDEN VALA

Ruotsin kielestä suomentanut
Jänis Louhivuori

Ruotsinkielinen alkuperäisteos: *Om du var min*
© 2023 Christina Erikson by Agreement with Enberg Agency

Suomenkielinen laitos:
© Minerva Kustannus, 2024
Minerva Kustannus on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.
www.minervakustannus.fi

Suomennos: Jänis Louhivuori
Kansi: Sthlm Creators / Marcell Bandicksson
Taitto ja ulkoasu: Taittopalvelu Yliveto Oy

ISBN 978-952-375-854-4
Painettu EU:ssa

Mariannen muistolle

Rakas lukija

En unohda koskaan hetkeä, jolloin astuin ensimmäistä kertaa sisään Svartån kartanon auringon haalistamista ovista. Oli harmaa syyskuun päivä, eivätkä odotukseni olleet järin korkealla. Kiinteistöväilytystoimiston esitteen kuvat olivat kaikkea muuta kuin puhuttelevia. Koska en pelkää kovaa työtä, olin taivutellut puolisoni edes katsomaan tätä paikkaa. Eihän *katsominen* tarkoittanut kuitenkaan samaa kuin ostaminen, tolkutin sekä hänelle että itselleni.

Nousimme pitkän ajomatkan jälkeen autosta, ja kohdistin katseeni talon julkisivuun. Seinät ja katto näyttivät ihan kelloisilta. Joku oli ilmeisesti pitänyt huolta päärakennuksesta. Molemmat siipirakennukset näyttivät sen sijaan nukkavierumilta. Kartanossa leijui ummehtunut haju, eikä aulassa näkynyt jälkeäkään 1700-luvun alkuperäisestä sisustuksesta. Kipsilevyjä oli naulattu huolimattomasti mitä käsittämättöimpiin paikkoihin, ja alkuperäiset tuplaovet oli korvattu teräksisillä palo-ovilla. Sinne, missä kipsi oli loppunut, oli ruiskittu kilokaupalla rakennussilikonia. Lopputulos raastoi sydäntäni. Oli ilmeistä, ettei tämä tuho ollut tapahtunut ammattimiesten käsissä.

Kiertelin alakerran saleissa vatsa ahdistuksesta kipristellen. Vasta kun katseeni kohdistui alkuperäisessä kunnossa olevaan kaakeliuuniin, käsitin että talon sydän sykki yhä ja kaiken lian ja pölyn alla värisi elämä. Joudutin askeleitani ja melkein juoksin huoneiden läpi. Kultavärillä maalatut, käsin tehdyt

koristeleikkaukset ovien yllä, neljää vuodenaikaa kuvaava maalattu seinäkangas ja kiinteät kustavilaiset peilit saivat onnen tulvahtamaan minuun. Tässä oli minun uneksimani 1700-luku.

Olin mennyttä.

*

Svartån kartanossa on asunut melkoinen liuta vahvoja naisia. Se kävi selvästi ilmi, kun tein löytöretkiäni talon uutena omistajana. Löysin valtavalta ullakolta vanhoja tauluja ja valokuvia, joista kukaan ei ollut ilmeisesti välittänyt huolehtia. Rikkinäisten kehysten ja särkyneen lasin keskeltä löytyi taulu, joka oli jonkinlainen sukupuu ja kattoi ajan Svartån kartanon valmistumisesta aina moderniin aikaan asti. Käsitin pian, että naiset olivat vallinneet ja hallinneet tätä taloa. Lyhyitä miesten valtakausia lukuun ottamatta naiset olivat johtaneet ruukkia, kartanoa ja niiden toimintaa kahdensadanviidenkymmenen vuoden ajan.

Vieläkin merkillisemmältä tuntui nähdä, että useiden naisten nimenä oli Christina.

Kun käsitin kuuluvani Svartån Christinojen pitkään jonoon, nukuin seuraavan yöni levottomasti ja heräsin tunteeseen siitä, että minulta oli jäänyt jotakin huomaamatta. Jätin aamiaisen väliin ja palasin ullakolle taulujen ja muun todistusaineiston pariin. Luin käsin kirjoitetusta kertomuksesta, että kartanon muurarimestari oli huhujen mukaan hakattu kuoliaaksi ja haudattu jonnekin talon alle. Naurahdin, lähinnä hermostuneisuudesta. Ajatus talostamme jonkun hautana ei ollut hilpeä vaan pikemminkin kammottava. Rauhoittelin itseäni kuitenkin sillä, että joku työntekijä oli luultavasti vain ottanut jalat alleen ja hänen katoamisensa ympärille oli sepitetty jännittävämpi kertomus. Sellaistahan aina välillä kuulee.

Toinen mielenkiintoni vanginnut seikka olivat kuvaukset siitä, miten Svartån ensimmäinen Christina oli kantanut kortensa kekoon paikallisen kylän kouluopetuksen ja sairaanhoidon edistämiseksi. Hän vaikutti nykyaikaiselta ja omistautuneelta naiselta eikä vastannut lainkaan sitä, millaiseksi olin kuvitellut 1700-luvun lopulla eläneen aatellisnaisen. Uteliaisuuteni heräsi. Halusin tietää hänestä lisää, mutta miten? Historian kertomuksissa ei juuri esiintynyt naisia. Mutta Christina oli sentään hovimarsalkan tytär. Ehkä hänestä löytyisi jälkiä Ruotsin hovivaikokseista kirjoituksista?

Nauttiessani myöhäistä aamiaista etsin netistä tietoa tästä Christinasta ja ajasta, jossa hän eli. Sen jälkeen pengoin esiin Ruotsin historiaa käsittelevät tietokirjani vielä purkamattomista muuttolaatikoista ja syvennyin kirjoituksiin vapaudenajasta, Kustaa III:sta ja Ranskasta tulleista vaikutteista. Naisten historiaa ei löytynyt mistään. Se tuntui kadonneen jonnekin tuona menneenä ajanjaksona. Sisälläni kävi melkoinen kiihtymyksen kuhina.

Vain pari päivää myöhemmin käsitin, että minun olisi pakko kirjoittaa Svartån naisten tarina.

Christina Erikson
heinäkuussa 2023

SVARTÅN RUUKIN SIJAINTI Länsi-Närke, Lekebergslagen

Merkitty elokuussa vuonna 1763

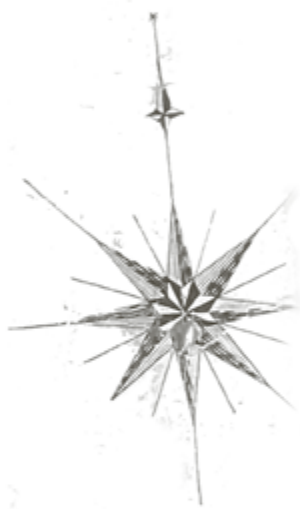
Olof Kummerinin toimeksiannosta

MERKINTÖJEN SELVENNYKSIÄ

- A | Merkitsee Svartån kartanon paikkaa
- B | Navetta
- C | Seppien tontit
- D | Ruukinmäki
- E | Hyttimäki

Svartå ympäristöineen ennen
uuden kartanon rakentamista

LUKU 1

– SVARTÅ 1782 –

Christina Sporre nojautui tammansa ylle ja kannusti sitä laukkaan, kunnes he liitivät niittyjen yli ja tuuli nostatti vedet silmiin. Hän kiristeli leukojaan ja ravisti ärtyneenä päätään, kun hänen pelissensä huppu valahti otsalle. Christina väisti oksaa, ja hänen ihoaan kirveli, kun matalat pensaat piiskasivat hänen jalkojaan. Tamman suu vaahtosi, ja Christina huohotti raskaasti. Hänen rintansa kohoili jäykän pellavaliivin alla ja huulia kuivasi. Omenalehtoon päästyään hän pysäytti hevosen ohjaksista vetäen. Se heitti tyytymättömänä pukkihypyn, ja hän tunsu vavahdusten värisyttävän sen kookasta kehoa. Hän nojautui taputtamaan hellästi sen kaulaa.

"Anteeksi...", hän kuiskasi. Hevosen hiestä kiiltävä karva tuntui polttavan kuumalta hänen kätensä alla. Sitten hän suoristi selkensä satulassa ja katsoi maisemaa, jota rakasti suunnattoman paljon. *Jota minä ja isä rakastamme...* Hän oli perinyt äitinsä elegantin ja hennon ruumiinrakenteen mutta oli muuten kuin kopio isästään vapaaherra Karl Sporreesta. Hänen kuriton tumma tukkansa oli paksu kuin työhevosen harja ja katseensa oli yhtä aikaa utelias ja itsepäinen ja hehkui onnesta, kun hän seurasi isäänsä ympäri Svartåta.

Hän huokaisi raskaasti ja pyyhki otsansa kuivaksi. Hurja ratsastus ei ollut onnistunut karkottamaan hänen ja äidin riitaa.

Hänen sisällään kirveli ja myllersi vieläkin. Suru ja huono omatunto kietoutuivat yhteen, ja hän olisi halunnut huutaa ja itkeä yhtä aikaa. Hänen äitinsä oli syyttänyt häntä jälleen kerran kurittomasta ja hankalasta luonteesta, erityisesti hänen pikkusiskoonsa verrattuna. Pikku Beata oli nimittäin kuvankaunis ja sävyisä ja kuin jäljennös äidistään, eikä siitä ollut epäilystäkään, että siskolle kävisi hyvin avioliittomarkkinoilla.

"Ähhh!" Christina voihkaisi, ja hevonen väisti askeleen veran sivuun. "Anteeksi, en sanonut sitä sinulle. Kyllä sinä tiedät", hän mumisi. Hevonen pärskähti vastaukseksi.

Christinan ja äidin välit olivat aina olleet vaikeat. Christinasta tuntui melkein aina, ettei äiti ollut koskaan tyytyväinen häneen, vaikka hän kuinka yritti tehdä parhaansa. Vai johtuiko se siitä, että Christina oli hyvä väärissä seikoissa ja kiinnostunut vääristä asioista? Hänellä ja Beatalla ei ollut juuri mitään yhteistä, mutta veljensä Marcuksen kanssa hänessä oli paljonkin samoja piirteitä. Hänen oli vaikea hyväksyä sitä, että Marcus sai olla juuri sellainen kuin halusi, kun taas Christinan täytyi pakottaa itsensä väkivalloin muottiin. Svartån perillisenä Marcuksen ei tarvinnut tuhлата aikaansa *miellyttävänä* olemisen murheille. Tuskastumisen tunteet velloivat Christinan rinnassa.

Aurinko oli laskemassa ja heijastui Lilla Björkenin tumman veden pinnasta. Rakennusmaalta niemestä kuului yhä vasaran pauketta, ja työnjohtajat huutelivat käskyjään ruukissa. Kesä teki tuloaan, mutta ilma oli vielä viileä.

Märän maan, höyryävän lämpimän hevosen ja ruukista kulkeutuvat raudan tuoksut täyttivät Christinan puhtaalla onnen tunteella. Hän vetäisi henkeä, hymy levisi hänen kasvoilleen, ja hänen hartiansa rentoutuivat. Juuri näin hän halusi viettää elämänsä jokaisen päivän – vapaana ja todellisten asioiden keskellä. Tärkeiden asioiden. Häntä ei kiinnostanut teeskennellä

sävyisää ja maailman asioista tietämätöntä naista, joka piilotti omat ajatuksensa kohteliaan keskustelun alle, ja aivan yhtä vähän häntä kiinnostivat kirjonta tai hoviniiauksen opettelu.

Christina oli sisaruksista vanhin. Hän oli täyttänyt vastikään kuusitoista vuotta, ja hänellä oli kaksi samanikäistä serkkua, jotka olivat jo kihloissa. Hänen äitinsä kaipasi Tukholman seuraelämää ja päivitteli hänelle usein, miten onnekkaita hänen serkkunsa olivat, samalla kun luennoi hänelle sopivista nuorisista miehistä, joiden perheiden kanssa Sporret voisivat solmia edulliset suhteet. Mutta Christina ei kokenut olevansa valmis eikä tiennyt, olisiko koskaan. Hän halusi nähdä ja kokea paljon muutakin kuin pelkän avioliiton ja elämän, jonka hän oletti kuuluvan samaan kauppaan. Äiti tuntui viihtyvän erinomaisesti aviopuolison ja emännän roolissaan suunnitellessaan päivälliskutsuja ja juoruilllessaan siitä, kuka oli seuraavaksi vuorossa mihinkin tärkeään virkaan tai asemaan. Christina puolestaan halusi tutkia maailmaa, perehtyä tieteen saloihin ja käyttää aikaansa ja ominaisuuksiaan sellaiseen, millä oli merkitystä. Isänsä tavoin hän halusi myös kaikkein mieluiten olla Svartåssa.

Hovimarsalkkana hänen isänsä joutui viettämään suuren osan ajastaan hovissa, mutta kun uutta kartanoa oli ryhdytty rakentamaan, heidän perheensä oli Christinan riemuksi viettänyt yhä enemmän aikaa maalla ja vähemmän Tukholmassa. Christina piti Svartåta kotinaan ja halusi jäädä tänne ikuisiksi ajoiksi, vaikka hänen äitinsä ei sellaista tulevaisuutta hänen osalleen nähnytkään.

Tamma pärskähteli ja kurottui hamuamaan ruohonkorsia. Christine antoi sen tehdä niin. Jos isä näkisi sen, hän luennoisi Christinalle, miten tärkeää oli pitää hevonen aina hallinnassa. Mutta Christina ei ollut samaa mieltä. Eläimet tarvitsivat vapautta yhtä lailla kuin hänkin, ja Christina oli aina ymmärtänyt

eläimiä paremmin kuin ihmisiä. Ihmiset olivat hankalia. He salasivat halunsa ja tietonsa, kun taas eläin ei tehnyt niin koskaan. Eläimet eivät olleet valheellisia. Christina keinahteli hevosen selässä ratsastaessaan rauhallisesti takaisin Svartåta kohti.

Hän näki jo kaukaa Gustafin, joka oli kantamassa raskaita astioita. Christina hengähti syvään ja suoristi selkäänsä. He olivat olleet ystäviä vielä kaksi vuotta sitten, mutta eivät enää. Hänen vanhempansa olivat kieltäneet häntä seurustelemasta Gustafin kanssa. He eivät olleet enää lapsia, jotka saisivat livah-taa metsään tutkimusretkilleen, poimimaan marjoja, keräämään hyönteisiä tai soutamaan yhdelle järven pienistä saarista, jolle he olivat antaneet nimeksi Autuuden saari. Gustaf oli täyttänyt kahdeksantoista vuotta ja seuraisi isänsä jalanjalkia muurarina, kun taas Christina joutuisi naimisiin ja lähtemään Svartåsta. Hän ei mahtanut sille mitään mutta mietti, mahtoiko Gustaf ajatella häntä edes joskus.

Lämpö tulvahti hänen rintaansa ja nousi poskiin saakka, ja hän tunsi vatsanpohjassaan petollista väreilyä muistaessaan, miltä Gustaf oli näyttänyt pari viikkoa sitten tallin luona. Gustaf oli käsitellyt vasta ostettua oritta, ja Christina oli katsellut, miten hän oli rauhoitellut sitä ja pitänyt siitä kiinni vahvoilla varmoilla käsivarsillaan, kun se yritti riuhtoa itseään vapaaksi. Sitten Gustaf oli huomannut Christinan, ja heidän katseensa olivat kohdanneet. Tuntui kuin olisi kulunut ikuisuus ennen kuin Gustaf oli päästänyt irti hänen katseestaan. Christinan suuta oli kuivanut ja päätä huimannut, ja hän oli säännännyt tiehensä kykenemättä ajattelemaan moneen tuntiin yhtäkään järkevää ajatusta.

Siitä lähtien hän oli vältellyt Gustafia mutta samalla myös hakeutunut tämän lähetyville. Hän ei käsittänyt, mikä häntä vaivasi, mutta sen kohtaamisen jälkeen hän oli ratsastanut monena päivänä ympäri tiluksia nähdäkseen Gustafista edes

kaukaisen vilauksen. Hän oli nähnyt, miten lihakset olivat jännittyneet paidan alla ja pitkät hiukset valahtaneet vapaiksi lenkistään, jolloin Gustaf oli työntänyt kurittoman suortuvan korvansa taakse.

Christina puristi vaistomaisesti tiukemmin ohjaksia, kunnes tamma alkoi vikuroida ja hän löysäsi niitä jälleen. Hän sipaisi tukkaansa, suoristi hiuksiaan peittävää huppua ja yritti karistaa jäytävät ajatukset mielestään. Hän tarkasteli yksinkertaista sinistä hamettaan, olisiko siinä tahroja. Äiti ja Maja eivät katsoisi suopeasti sitä, jos hän palaisi ratsastusretkeltä piikatytöltä näyttäen. Maja pelkäsi nuhteita, eikä Christina halunnut aiheuttaa hänelle turhaan harmia. Maja oli vain kartanon tyttären kamariipiika, mutta Christinalle hän merkitsi paljon enemmän. Maja oli hänen uskottu ystävänsä, johon hän luotti, jonka seurasta hän nautti ja jota hän rakasti kuin omaa sisartaan.

Kartano kohosi hänen edessään, ja pian se olisi muuttovalmis. Se lepäsi loivassa rinteessä Lilla Björkenin rannalla. Kun sinne ratsasti etelän suunnasta, kuten hän nyt, edessä oli ensin kaksi siipirakennusta, jotka isä oli antanut pystyttää ennen kuin uutta päärakennusta oli alettu rakentaa. Kun heidän perheensä oleskeli Svartåssa, he asuivat toisessa siivessä ja palvelusväki toisessa. Vaatimattomat huoneet olivat Christinan mielestä varsin kodikkaita, mutta hänen äitinsä valitti tilojen ahtautta ja kohdisti isään ja rakennusmiehiin ankaria paineita, jotta päärakennus valmistuisi nopeasti. Christina tiesi, että äiti oli vaatinut useita muutoksia jo ennestään ylellisiin ja kalliisiin suunnitelmiin eikä tuntunut tajuavan, että oli itse syypää rakennustöiden viivästy-miseen. Christina oli kuullut isän ja äidin keskustelevan aiheesta iltaisin, kun he luulivat, ettei kukaan ollut kuulemassa. Viimeksi kyse oli ollut erityisestä ikkunalasista, jonka äiti oli ehdottomasti halunnut.

Kun Christina saapui pihaan, Gustafia ei enää näkynyt. Pihassa seisojien sijaan inspehtori Röse omassa kummallisessa persoonassaan. Christina ei pitänyt Rösestä. Mies oli yhtenä hetkenä lipevä ja saattoi seuraavassa hetkessä muuttua tyystin ja haukkua jonkun pataluhaksi. Hän myös lemmusi iljettävälle. Mutta isän mukaan Rösellä oli parhaat suositukset, hän oli tehokkain kaikista saatavilla olevista inspehtoreista, ja hänellä oli myös mittava kokemus laajojen rakennustöiden valvomisesta, joten Christinalla ei ollut asiassa sanansijaa. Hän vain pysytteli poissa miehen luota aina, kun mahdollista.

Röse hymyili ja kumarsi hänet nähdessään, ja hän vastasi kohteliaasti tervehdykseen.

Olenhan sentään hyvin kasvatettu, hän ajatteli kitkerästi.

LUKU 2

Maja kannatteli puhtaiden paitojen ja sukkién koria lonkkaansa vasten ja työnsi karanneen punaisen hiuskiehkuran takaisin valkoisen hilkan alle. Hänen kätensä olivat punaiset ja turvonneet monen tunnin pyykkäämisestä, ja selkää kivisti, kun hän oli joutunut olemaan kumarassa vesipaljun yllä.

Ilma tuntui kylmältä höyryävän ja kostean pesutuvan jälkeen. Hän varjosti silmiään auringolta vapaalla kädellään ja kohotti pisamaiset kasvonsa taivasta kohti nauttien tästä lyhyestä hetkestä, kun metsän tuoksut olivat heräämässä talvihorroksestaan.

Svartå oli ollut Majan kotina jo monta vuotta. Hänet oli pestattu tänne nuorena tyttönä, kun hänen ensimmäinen isäntänsä oli ajanut hänet tiehensä. Hän oli autellut täällä aluksi keittiöhommissa, kantanut halkoja ja pessyt yöastioita. Christinan tarpeiden muuttuessa myös Majan työ oli muuttunut, ja hän oli tavattoman iloinen siitä. Hän ei olisi ikinä uskonut kohtaavansa sellaista onnea. Eikä hän varmastikaan ansainnut sitä. Hän ei ollut mistään lähtöisin, eikä hänellä ollut muunlaista tulevaisuutta kuin hänelle annettiin. Hän oli syntynyt köyhään perheeseen, eikä hänen äidillään ollut ollut varaa pitää häntä luonaan isän kuoltua. Hän ei muistanut äidistään paljonkaan,

vain pieniä välähdyksiä. Hän oli yrittänyt säilyttää äidin kasvot mielessään niin kauan kuin mahdollista mutta muisti nykyisin vain sen, että äiti oli laulanut laulua, jota Majalla oli nykyisin tapana hyräillä Christinalle. Se oli hänen ainoa kytköksensä siihen, kuka hän oli. Hän ei ollut nähnyt äitiään sen jälkeen, kun oli lähtenyt Karlstadista.

"Maja, kestopä sinulla kauan! Meinasin jo lähettää Linan hakemaan sinua."

Taloudenhoitajatar Elsa seisoj keittiössä posket punaisina ja suuret tummat hikirinkulat kainaloissa. Hänen esiliinassaan oli tahroja ja vyötäröllään roikkuivat varaston avaimet. Nuoremmat keittiöpiiat hääriivivät Elsan ympärillä kiikuttaen vettä ja halkoja. Pestävät kupariastiat kolisivat, ja kaikkien kasvot hehkuivat lieden lämmössä.

"Pyykkiä oli niin paljon", Maja sanoi anteeksipyytävästi.

"Tarvitsen apua illallisen kanssa, ja vapaaherratar on antanut määräyksen suursiivouksesta", Elsa sanoi huohottaen ja pyyhki jykeviä kyynärvarsiaan esiliinallaan.

"Laitan nämä joutuin valmiiksi", Maja sanoi ja kiirehti eteenpäin kori lanteillaan.

Tekemistä oli paljon keskeneräisessä rakennuksessa ja siipi-rakennuksissa, jotka täytyi pitää yhtä moitteettomassa kunnossa kuin herrasväen asunnot. Ihmisiä oli kaikkialla, ja pöly ja lika tunkeutuivat joka rakoon. Mutta Maja oli iloinen saadessaan vain tehdä työtä sisällä. Ulkona työskentely ei ollut yhtä mukavaa, sillä jotkut työmiehet eivät jättäneet piikoja rauhaan. Maja pysytteli heistä loitolla parhaansa mukaan. Hän kohdisti katseensa maahan ja karttoi kaikkein pahimpia miehiä. Hän ei ollut tytöistä näteimmistä päästä ja oli siitä kiitollinen, mutta joitakin miehiä sekään ei tuntunut haittaavan. Maja oli joutunut kokemaan sen katkerasti.

TÄYDELLINEN YHDISTELMÄ HISTORIAA, ROMANTIikkaa, JUONITTELUA JA JÄNNITYSTÄ

On vuosi 1782, ja hovimarsalkka Carl Sporren rakennuttama Svartån kartano on valmistumassa. Sporren kuusitoistavuotias Christina-tytär lähetetään Tukholmaan hovissa esiteltäväksi. Christinan pitäisi naida joku arvolleen sopiva aatelismies, mutta hänen sydämensä sykkii vain muurarimestarin pojalle Gustafille.

Tukholmassa Christina tulee vedetyksi mukaan kuninkaan ja tämän sisaren ympärillä kiehuviin juonitteluihin. Samaan aikaan Svartåssa käydään yhteenotto, jonka seuraukset ovat tuhoisat. Tapahtumien taustoja penkoessaan Christina päätyy tekemisiin hyvin vaarallisten ihmisen kanssa – joilla taas on läheiset välit Ruotsin hoviin.

Uskollisuuden vala on ensimmäinen osa kartanoromantiikan uuden kuningattaren kiehtovasta Kartanon naiset -romaanisarjasta, joka kertoo Svartån kartanon naisten hellittämättömästä taistelusta rakkauden ja itsemääräämisoikeuden puolesta 1700-luvun lopulta lähtien.

CHRISTINA ERIKSON on ruotsalainen bestsellerkirjailija, joka on kirjoittanut kymmenen rikosromaanin. Ostettuaan miehensä Thomas Eriksonin kanssa Svartån kartanon, hän alkoi tutkia talon ja siellä asuneiden naisten historiaa. Se innoitti Christina Eriksonia siirtymään dekkareista historialliseen viihteeseen ja luomaan näiden naisten kiehtovien tarinoiden pohjalta romaanisarjan. Osansa inspiraatiossa lienee silläkin, että häntä ennen kartanoa ovat johtaneet pitkiä aikoja ja menestyksekkäästi useat naiset, joista monien nimi on ollut Christina. Sarjan oikeudet myytiin jo ennen sen ilmestymistä kaikkiin Pohjoismaihin.

FSC
www.fsc.org

MIX

Paperi | Tukaa
vastuullista
metänsihoa

FSC® C021394

minerva

Kansi: Sthlm Creators/
Marcell Bandicksson ja
Taittopalvelu Yliveto Oy
www.minervakustannus.fi

84.2

ISBN 978-952-375-854-4

9 789523 758544